

Димитар ЉОРОВСКИ-ВАМВАКОВСКИ
dljorovski@yahoo.com

КОЈ ГО УБИ ПАВЛОС МЕЛАС? СОЗДАВАЊЕТО НА НАЦИОНАЛНИОТ ХЕРОЈ

Апстракт. – Научниот труд има за цел да прикаже нови сознанија во врска со убиството на грчкиот национален херој од периодот на грчката „Македонска борба“ (1904-1908). Покрај презентирањето на нови историски извори поврзани со овој настан, посебно внимание ќе се посвети на критичката анализа на изворниот и историографскиот материјал, применувајќи мултидисциплинарен пристап и современи терории за нацијата и национализмот. Оттука, реинтерпретацијата на убиството на Мелас открива многу нови аспекти, кои, секако, не се во согласност со доминатниот национален наратив во грчката историографија.

Клучни зборови. – Мелас, Македонија, Грција, херој, убиство.

ВОВЕД

„Се слушна само еден истрел. Водачот се сврте назад и кажа: Деца, ме погодија во половината. Влезе внатре и ме повика: Нико, каде си? Се доближив до Зезас и застанав покрај него. Го извади крстот од вратот и ми кажа: Крстот да ѝ го дадеш на жена ми, пушката, како што ти реков, на Мики, и кажи им дека ја исполнив својата должност. Името ти го оставам тебе¹ (...). Павлос имаше болки и викаше: Деца, убијте ме, како ќе ме оставите на Турците? Потоа со силен глас рече: Нико, зарем ќе ме оставиш? Го бакнав во уста и му реков: До тебе сум капетане, не те оставаме. Усните на Павлос беа студени. Павлос велеше: ме боли, и ги изговараше имињата на своите деца, повторно велејќи: Убијте ме. Потоа,

¹ Се однесува на псевдонимот „Микис Зезас“, кој Павлос Мелас го користел додека дејствувал во османлиска Македонија. По неговата смрт, тоа име го презел Лакис Пирзас.

престана да се движи и да ги вика имињата на децата. Тивко рече, боли, и почина“.² Овој краток извадок е една од многуте верзии за смртта на грчкиот офицер Павлос Мелас, забележана во спомените на грчкиот *македономах* (грчки борец за Македонија) Николаос (Лакис) Пирзас. Последниов бил роден во градот Лерин и имал македонско-словенско потекло, но како припадник на Патријаршијата, а со тоа и на Рум-милетот, рано станал дел од грчкиот пропаганден механизам во османлиска Македонија. Оттука, тој бил еден од најблиските соработници на Мелас за време на неговите обиколки во југозападниот дел од османлиска Македонија, служејќи како негов личен преведувач при комуникацијата и обраќањето кон македонското словенско население. Пирзас бил одличен познавач на теренот по кој се движеле *македономахите*, а неговото длабоко разбирање на менталитетот, културата и обичаите на локалното население било од особено значење за неговите активности. Трогателниот наратив на леринскиот *македономах* за смртта на својот водач несомнено ја отсликува блискоста меѓу двајцата, како и довербата што Мелас ја имал во својот подреден, иако нивната соработка траела релативно кратко. Мелас, и покрај хиерархиската разлика, се потпираше на Пирзас во рамките на грчката вооружена група, што дополнително ја нагласува важноста на нивната врска.

Убиството на Павлос Мелас се случило на 13 октомври 1904 година во македонското словенско село Статица, кое се наоѓа во планинскиот регион меѓу Костур и Лерин. На овој датум, вооружената група на младиот грчки офицер се судрила со османлиската војска, што резултирало со неговата смрт. Дел од *македономахите* биле заробени, но поголемиот дел, вклучително и Пирзас, успеале безбедно да го напуштат селото. Следниот ден, остатоците од грчката чета се повлекле на север, во леринското село Желево. По два дена, на 16 октомври, Пирзас преку писмо до грчкиот конзулат во Битола ги испратил првите информации за настаните во Статица и за „трагичната“ смрт на Мелас. Веќе на 17 октомври, грчкиот конзул во Битола, Филиπος Кондогурис, го известил грчкото Министерство за надворешни работи за убиството на веќе „националниот херој“.³ На 19 октомври, повеќето насловни страни во атинските весници биле исполнети со веста за „херојската смрт“ на Мелас во судирот со османлиската војска.⁴ Жителите на грчката престолнина биле

² Παπασταματη 1960, 52.

³ ΑΥΕ 1904, ΑΑΚ/Η, Προξενείο Μοναστηρίου.

⁴ Εφ. Εμπρος 19 οκτωμβρίου, 1904, 1; Εφ. Σχίπ 19 οκτωμβρίου, 1904, 1.

„преплавени“ со информации за животот на починатиот „херој“: неговото семејно потекло, воената кариера, патриотизмот, националното дело и самопожртвуваност, како и неговите мисии во Македонија, насочени кон „спасување“ на *елинизмот* во оваа османлиска провинција. Голем дел од грчкиот народ почнал да дознава за ликот и делото на човекот за кој претходно знаеле многу малку или воопшто ништо. Грчкиот историчар Јоанис К. Мазаракис, син на грчкиот офицер и близок соработник на Мелас, Константинос Мазаракис (Ениан), во 1981 година напишал: „Смртта на Мелас се рашири како гром во Атина. Иако малкумина знаеја дека е во Македонија, сите го оплакуваа (...). Неговата жртва била значајна и ја потресе целата нација, мотивирајќи многу негови колеги и офицери да заминат во Македонија. Додека до тогаш македонското прашање било проблем за мал број Грци, по смртта на Мелас тоа стана проблем за целиот елинизам. Неговата жртва постигна нешто што ниту една друга сила не успеала и им покажа на целиот свет дека елинизмот не бил изгубен надвор од границите на малото кралство“.⁵ Оттука, станува евидентно дека веднаш по неговата смрт во Кралството Грција се родил и почнал да се развива митот за националниот херој Павлос Мелас. Но, кој всушност бил тој?

ПАВЛОС МЕЛАС И НЕГОВОТО ВРЕМЕ

Павлос Мелас е роден на 29 март 1870 година во францускиот град Марсеј.⁶ Неговото семејство потекнува од Епир. Таткото на Павлос, Михаил, бил дел од грчката политичка и национална елита и припаѓал на едно од истакнатите трговски семејства во сè уште османлискиот Епир. Во 1874 година, семејството Мелас се преселило во Атина, каде што Павлос го завршил базичното образование. Во 1891 година дипломирал на грчкото Воено училиште (Евелпидон), добивајќи чин потпоручник во артилеријата. Во истата година кога дипломирал, неговиот татко Михаил бил избран за градоначалник на Атина, функција која ја извршувал до 1894 година. Во текот на тие години, во грчката престолнина постепено се развивала новата грчка капиталистичка класа, која, покрај поморските и трговските врски со неколку значајни градови (како Смирна и Александрија), каде што имало значително грчко население, исто така барала копнена врска за поврзување на грчкото кралство со Истанбул. Оттука, обезбедувањето на копнената врска помеѓу грчката

⁵ Μαζαράκης 1981, 69.

⁶ За подетални информации околу биографијата на Павлос Мелас, види кај: Μελα 1926.

држава и замислениот „главен град“ на *елинизмот* стана неопходност, што подразбирало освојување на делови од османлиските територии во Македонија и Тракија. На тој начин, младата грчка буржоазија, користејќи ги своите контакти со политичката елита, набрзо станала водечка сила меѓу протагонистите на грчкиот национализам. Овој развој на настаните придонесе Атина да стане главен центар на грчкиот национален живот, особено меѓу жителите на средната и високата класа, од каде што најчесто тргнувала секоја иницијатива поврзана со грчката иредентистичка платформа, позната и како „Мегали идеја“.⁷

Веднаш по завршувањето на образованието, во 1892 година, Павлос стапува во брак Наталија Драгумис. Таа припаѓала на едно од најзначајните грчки семејства во Атина, со потекло од османлиска Македонија (од селото Богатцко, Костурско), кое со генерации го промовирало грчкиот национализам кон македонската територија и население.⁸ Наталија во една пригода напишала дека во куќата на нејзиниот татко, Стефанос Драгумис, постојано имало луѓе по потекло од османлиска Македонија, а нивната единствена тема на разговор била состојбата на *елинизмот* во оваа османлиска провинција.⁹ Несомнено, од големо значење за националниот развојот на Мелас и неговиот опсесивен однос кон Македонија бил неговиот брак со Наталија. Стефанос Драгумис бил највлијателниот грчки Македонец во Атина, кој, заедно со неговиот син Ион, бил сметан за главен експерт и поттикнувач на „македонското прашање“ во грчкото кралство. Оваа „тројка“ во иднина се наметнала како еден од најистакнатите идеолошки креатори и практични спроведувачи на грчката политика кон османлиска Македонија.

⁷ Љоровски, Стојановски 2022, 161.

⁸ Семејството Драгумис потекнувало од костурското градче Богатцко, но кон крајот на XVIII век основачот на оваа позната грчка национална династија, Маркос Драгумис (1770-1854), се преселува во Истанбул, каде извршувал значајни функции во османлискиот двор, а потоа станал дел и од грчкото движење за ослободување. Тој во 1827 година за време на одржувањето на грчкото Национално собрание во Тризена бил претставник од османлиска Македонија. Еден од наследниците на Маркос, Николаос Драгумис (1809-1879) бил грчки политичар (во 1862 година станал министер за внатрешни работи), писател и литературен критичар. Едно од неговите пет деца бил и Стефанос Драгумис (1842-1923), татко на Наталија. Тој бил еден од најпознатите грчки политичари на своето време, неколкукратен грчки пратеник во грчкиот парламент, а во 1910 година станал и грчки премиер. Ст. Драгумис бил една од водечките личности на грчката национална политика и еден од идејните творци на грчката вооружена интервенција во османлиска Македонија.

⁹ Μελα 1926, 166.

После *Големата источна криза* (1875-1881) и припојувањето на делови од територијата на Османлиската Империја (Тесалија и делови од Епир) кон Кралството Грција, северната грчка граница се протегала до територијата на османлиска Македонија. Следователно, во последните две децении од XIX век, иредентистичките барања на грчката национална елита кон македонските територии не само што не опаднале, туку, напротив, се интензивирале. Се користеле дипломатијата и разните облици на пропаганда, вклучувајќи ја и вооружената. За разлика од претходно припоените територии, во османлиска Македонија се појавил „проблем“ со етничката разновидност на населението, како и малцинскиот статус на грчкиот етникум во поголемиот дел од нејзината територија. Оваа османлиска провинција имала хетероген етнички состав, со преовладувачко македонско православно словенско население. Покрај Власите и Албанците христијани, грчката пропаганда ѝ придавала најголемо значење на оваа категорија, настојувајќи да ги елиминира и да ги претстави како „грчки“ народ во ова територија. За разлика од другите области на кои Грција претходно имала претензии, во османлиска Македонија грчката пропаганда наишла на силно противење, особено од страна на соседните балкански држави, првенствено од Кнежеството Бугарија. Во тој контекст, грчкиот премиер Харилаос Трикупис во едно интервју од јули 1889 изјавил: „Турчинот си заминува, и тоа многу брзо. Кога ќе дојде големата војна, која неминовно ќе се случи за три, пет или осум години, Македонија ќе стане грчка или бугарска. Ако ја добијат Бугарите не се сомневам дека за неколку години ќе можат да го словенизираат населението до границите на Тесалија. Ако ја добиеме ние, ќе ги направиме сите Грци до Источна Румелија. Повеќето [од нив] не се декларираат национално и се подготвени да ја прифатат националноста што најмногу им одговара“.¹⁰ Меѓутоа, појавата на Македонската револуционерна организација (МРО) во 1893 година, како автохтона целина со сопствена програма и цел за создавање на посебна македонска држава, можело да значи крај на аспирациите и грандиозните планови на балканските држави кон османлиска Македонија. Со формирањето на МРО, меѓусебните конфликти на двете главни држави-претенденти за територијата и населението на Македонија станале споредни. Идеологијата на Организацијата, заснована на нејзината програма, како и развиената свест за слободата и македонската државност, им зададе значаен удар на националистичките планови во Грција, Бугарија и Србија.

¹⁰ Μαρκεζίνη 1966, 215.

Павлос Мелас првпат се појавил во јавниот живот во Кралството Грција во летото 1894 година. Во тој период, група грчки офицери упаднале и ги денолирале канцелариите на атинскиот весник „Акрополис“. Причината за оваа реакција била насловната статија во весникот, која ги критикувала одредените авторитарни однесувања на одделни делови во грчката армија. Целиот инцидент завршил пред Воен суд со обвинение за оштетување на приватен имот, но државно-националната положба и статусот на грчката армија не дозволиле казнување на офицерите.¹¹ Истата година (1894), одреден број офицери од грчката армија, меѓу кои и Мелас, кои претходно учествувале во нападот на атинскиот весник, станале членови на веќе формираната иредентистичка организација „Етники етерија“ (Национално друштво). Оваа организација постепено прераснала во сериозна политичка и воена сила во грчката држава. Во 1896 година, таа првпат испратила паравоени формации во османлиска Македонија, а истото го направила и следната, 1897 година. Мелас бил дел од овие вооружени формации. Ситуацијата драстично се променила со почетокот на грчко-османлиската војна во 1897 година. Кризата што ја зафатила грчката држава во 1890-тите години кулминирала со овој настан. Водено од концептот на „Мегали идеја“, неподготвеното Кралство ја иницирало војната преку постојани провокации од нерегуларни вооружени групи во пограничните османлиски територии. Жестокиот одговор на османлиската војска, која брзо ги освоила Тесалија и грчки Епир, го најавил воениот пораз на грчката држава. Сепак, навремената интервенција на Големите сили во корист на Грција го спречила натамошното напредување на османлиите.¹² За разлика од некои офицери кои по војната се оддалечиле од „Етники етерија“, Мелас продолжил да учествува во неа и во јануари 1899 година станал дел од нејзиниот Управен одбор.

Како и да е, учеството во „Етники етерија“ и особено поразителните настани по официјална Атина за време на грчко-османлиската вој-

¹¹ εφ. Η Εφημερίδα των Συντακτών, 14.10.2018.

¹² Високата Порта била принудена во мај 1897 година да склучи примирје, а потоа и мировен договор. Островот Крит, и покрај поразот на грчката држава, веќе следната година (1898) добил автономен статус во рамките на Османлиската Империја, најмногу благодарение на заедничкиот притисок врз Султанот од страна на Англија, Русија, Франција и Италија. Од друга страна, коректното држење на Бугарија за време на оваа војна било наградено од султанот со издавање на берати за егзархиски владици во Македонија (за градовите Битола, Струмица и Дебар), што во секој случај негативно влијаело за грчката пропаганда. Константинова 2008, 277.

на имале одлучувачко влијание во конечното национално оформување на Мелас. Неопходно е да се земе предвид и психолошката состојба на сè уште младиот Павлос, кој за време на војната во 1897 година го загубил својот татко Михаил по кратко боледување. Тој чувствувал морална одговорност да ја продолжи работата на својот татко, кој, помеѓу другото, бил член на речиси сите значајни националистички и иредентистички здруженија во Кралството Грција.¹³ Во наредниот период, Мелас, под силно влијание на фамилијата на неговата сопруга, заедно со Стефанос и Ион Драгумис, станале едни од најактивните поединци во изнаоѓањето на најсоодветни методи за спроведување на грчкиот национализам и експанзионизам кон османлиска Македонија. Оваа „тројка“ учела од грешките од минатото и постепено созреваа во формулирањето на најсоодветни активности за остварување на своите аспирации кон територијата на османлиската држава.¹⁴ На тој начин, постепено се развивала идејата за идната грчка паравоена интервенција во османлиска Македонија.

По грчко-османлиската војна од 1897 година, ставот на официјална Атина во однос на „македонското прашање“ се карактеризирал со крајна претпазливост и воздржаност. Овој став на грчката влада бил протолкуван и осуден како предавнички од грчките националистички кругови. Како резултат на тоа, во почетокот на XX век во грчкото општество се формирале два табори кои заземаа дијаметрално спротивни позиции во однос на грчката национална политика кон османлиска Македонија. Од една страна, грчкиот државен врв се залагал за одржување на блиски односи со Високата порта, со надеж за зацврстување на грчките позиции во Македонија. Од друга страна, грчките националисти и иредентисти барале водење на агресивна државна политика како кон самото македонско население, така и кон нивните противници во османлиска Македонија. Тие внимателно ги следеле случувањата во Ма-

¹³ Michalopoulos 2013, 112, 113.

¹⁴ Од „кобната“ 1897 година оваа „тројка“ извлекла три лекции од разликите меѓу островот Крит и Македонија. Најпрво, тие сметале дека османлиската армија била повеќе загрижувачки непријател отколку дипломатијата на Големите сили, кои на крајот би попуштиле пред грчките барања, благодарение на слабостите на Османлиската Империја и престижот на грчката цивилизација. Второ, критскиот модел на герилско војување преку мали вооружени групи бил татквички подобар отколку оној на „Етники етерија“ во Македонија, којшто се карактеризирал со поголеми групи кои се обидуваа да заземат одредени територии. И трето, требало да се избегнува отворена војна, т.е. грчкото кралство не било подготвено за таков потфат против војнички посилената Империја. Michalopoulos 2013, 119.

кедонија, особено биле загрижени за информациите кои пристигнувале во грчката престолнина од претставници на грчката црковна, училишна и политичка пропаганда во Солунскиот и Битолскиот вилает. Грчките националисти ја прогласиле дејноста на МРО за непријателска, која како организација прокламирала создавање автономна држава преку сплотување на сите незадоволни елементи во македонскиот простор. На тој начин, МРО ги загрозувала територијалните и популационите аспирации на грчкото кралство кон османлиска Македонија. Опасноста била детектирана и во големодржавните политики на останатите балкански нации-држави. Најмногу загрозеност чувствувале од политиката на Кнежеството Бугарија, која преку своите пропагандни институции, особено црковната организација на Егзархијата, успеала да „отцепи“ дел од самопрогласениот „грчки“ (Рум) елемент во Империјата. Целта на оваа неформална националистичка група била да ја испровоцира официјална Атина, односно грчката влада, да застане на чело на вооружената акција против струкурите на МРО, како и против егзархиските црковни и просветни претставници.¹⁵ Драматична промена во корист на овие кругови се случила во периодот на Илинденското востание од летото/есента 1903. Во тоа време, меѓу официјалните грчки кругови започна да преовладува мислењето дека „елинизмот во Македонија, и покрај силната пропаганда водена преку црквата, училиштата и разните силогоси, е крајно несигурен и грчката држава не може врз него да се потпре во реализирањето на своите планови кои произлегувале од програмата за Голема Грција“.¹⁶ Приспобувајќи се на наводната ситуација, владата во Атина веднаш презела конкретни чекори за реализирање на грчката вооружена интервенција во османлиска Македонија. Клучен момент во донесувањето на оваа одлука била симбиозата меѓу националистите и владата, односно прифаќањето на грчкото државно раководство да го преземе водството во паравоениот вооружен конфликт против структурите на МРО, како и против пропагандните структури на другите балканските претенденти за територијата и населението на османлиска Македонија. Како резултат на преговорите меѓу овие два „табори“, претставени од Драгумис и тогашниот премиер Теотокис, водени од март 1904 година, донесена била конечна одлука за започнување на т.н. „Македонска борба“ под директно покровителство на официјална Атина.¹⁷

¹⁵ Љоровски 2018, 76.

¹⁶ Битовски 2001, 90.

¹⁷ Michalopoulos 2013, 229-231.

Во сите гореспоменати процеси активно учествувал и Павлос Мелас. Тој бил дел од неформалната националистичка група. По првиот неуспешен обид да се убеди грчката влада да испрати паравоени формации на османлиска територија, групата самоиницијативно се свртела кон формирање платенички вооружени групи составени од локалното население во југозападниот дел на османлиска Македонија. Оваа иницијатива во голема мера им се препишува на костурскиот митрополит Германос Каравангелис, на секретарот на грчкиот конзулат во Битола, Ион Драгумис, и на самиот Мелас, кој ја надгледувал целата логистика обезбедена од националистичките кругови во Атина.¹⁸

По Илинденското востание и промената на официјалниот став на грчката влада кон т.н. македонско прашање, започнала нова фаза од националната дејност на Мелас. Во соработка со грчките државни органи, тој активно учествувал во подготовка и спроведување на грчката паравоена интервенција во делови од османлиска Македонија.

Од пролетта 1904 година до неговата смрт на 13 октомври истата година, Мелас трипати влегол на територијата на Османлиската Империја. Неговата прва мисија произлегла од одлуката на грчкиот премиер Г. Теотокис за извршување на детално истражување на средната (централна) зона на османлиска Македонија. Целта на оваа мисија била да се проценат чувствата на локалното патријаршиско население и да се оцени реалната можност за спроведување на грчката паравоена активност во тие територии. Во текот на месец март, Мелас, заедно со уште тројца грчки офицери и вооружена придржуба, посетил неколку населени места во регионот на Костур и Преспа.¹⁹ По враќањето во Атина, во јули 1904 година, повторно ја посетил територијата на османлиска Македонија, поминувајќи поголем дел од своето време во градот Кожани.²⁰ Третата и последна мисија на Мелас започнала на 28 август 1904 година, кога ја преминал грчко-османлиската граница со група од 35 *македономахи*. Уште во Атина, од новоформираниот грчки „Македонски комитет“, бил назначен за „генерален водач на четите во областа Битола-Костур“.²¹ Една од главните карактеристики на неговата вооружена група била практиката на терор, закани и убиства на претставниците на Егзархијата и романската пропаганда, при што првенствен таргет му биле

¹⁸ Љоровски, Стојановски 2022, 173-175.

¹⁹ Трайкова 2002, 153.

²⁰ Модис 2007, 227.

²¹ *Ιστορία του ελληνικού έθνους, νεωτερος ελληνισμος απο 1881 ως 1913* 1977, 239.

структурите на МРО.²² За време на неговото присуство во југозападниот дел од османлиска Македонија, Мелас активно работел на формирањето на т.н. грчка „внатрешна организација“. Тој бил свесен дека без постоење на таква организација и основа, особено координација, ќе биде невозможно грчките паравоени формации да дејствуваат или да опстојуваат подолго на територијата на османлиска Македонија. Меѓутоа, неговата мисија и плановите за идните активности биле прекинати на 13 октомври 1904 година, кога бил убиен во судир со османлиската војска во костурското село Статица. Од тој датум започнала конструкцијата на митот за Мелас како грчки национален херој и маченик.

ПАВЛОС МЕЛАС КАКО НАЦИОНАЛЕН ХЕРОЈ

Во една пригода, грчкиот историчар Василис Гунарис напишал дека уште во училишните денови го открил значењето на „националните празници“. Особен впечаток му оставил датумот 13 октомври 1967 година, кога, како прво одделенец, за прв пат ја почувствувал моќта на државните институции во обликувањето на сликата за славното минато на нацијата. На тој ден, во училишниот двор, еден од наставниците одржал говор по повод смртта на Павлос Мелас, по што учениците биле отпуштени и добиле слободен ден. Следниот утро, продолжува Гунарис, на училишната табла имало реченица која сите ученици требало да ја прешипат и да ја запаметат: „Павлос Мелас беше херој“.²³ Иако самиот настан оставил длабок впечаток кај младиот Гунарис, тој не го запомнил говорот на учителот. Како што самиот заклучил, му биле потребни триесетина години да сфати дека содржината на говорот е најмалку важниот елемент на тој настан.²⁴ Во овој случај, станува збор за индоктринација

²² Прво село кое ја почувствувала дејноста на четата на Мелас било леринското село Стребено. Тој одлучил да започне со убивање на повидни учесници во Илинденското востание, но и да се одмазди за убиството на ренегатот Вангел од Стребено. Еден од „злосторниците“ бил фатен, додека другиот успеал на време да избега. Иако имал донесено смртна пресуда, сепак Мелас им „простил“, но побарал од нив да заминат кај митрополитот Каравангелис и да му изразат покорност. Подоцна во селото Прекопана биле убиени егзархискиот свештеник и учител, додека во селото Белкамен (населено со Албанци христијани и влашко население) на Власите кои ја имале прифатено романската пропаганда им се заканил дека сите ќе бидат убиени, а на учителот му наредил да го затвори романското училиште и да го напушти селото. Битовски 2001, 115, 116.

²³ Gounaris 1997, 99.

²⁴ Gounaris 1997, 99.

на една државна институција врз одредена популација во грчкото општество, со цел да се создаде национална посветеност. Грчкиот антрополог Анастасија Каракасиду смета дека за време на ваквите церемонии се генерира определен степен на свест, емотивна гордост и чувство на безбедност, особено кога нацијата се соочува со моменти на криза.²⁵ Две години по овој настан, во 1969 година, со кралски указ, денот на смртта на Мелас бил прогласен за „Ден на Македонската борба“.²⁶ Следната година, (1970), костурската префектура ја купила куќата во која бил убиен Павлос и ја претворила во музеј, каде секоја година на 13 октомври се одржува комеморација во чест на националниот херој, на која присуствуваат бројни гости и официјални претставници на државата.²⁷ Од наведените примери, евидентно е влијанието и улогата на грчките државни институции во обликувањето и зачувувањето на митот за Павлос Мелас. Но, од суштинско значење е да се одговори на неколку прашања: Како станал национален херој? Како бил изграден неговиот мит? Какво е симболичкото значење на Мелас за современата грчката нација од периодот на неговата смрт до денес?

Периодот на загинувањето на Мелас во османлиска Македонија се совпаѓа со почетоците на т.н. Македонска борба. Во тоа време, мал дел од грчкото општество било запознаено со настаните северно од нивната граница или имало накаква претстава за постоењето на проблемот со *елинизмот* во Солунскиот и Битолскиот вилает. Напротив, кај голем дел од грчката политичка и државна елита сè уште преовладувал стравот, сомнежот и несигурноста во однос на одлуката за отпочнување на грчката паравоена интервенција во османлиска Македонија. Во такви услови, искористувањето на смртта на Мелас во создавањето на политички и национален мит претставувало најрационален чекор за дефинитивно насочување и мобилизирање на сите сегменти од грчкото население во напорите за соодветно спроведување на националната политика кон османлиска Македонија. Во таа насока, италијанската историчарка и филозоф Кјара Ботичи го дефинира политичкиот мит како процес на дејствување, заснован на заеднички наратив, преку кој членовите на одредена општествена група (или општество) го концептуализираат своето политичко искуство и активности.²⁸ Оттука, создавањето на националниот наратив за Мелас започна веднаш по неговата смрт, ширеј-

²⁵ Каракасиду 2007, 362.

²⁶ ФЕК А 46, 11.3.1969, 460.

²⁷ http://www.museumsofmacedonia.gr/History_And_War/Pavlos_Melas_Kastoria.html

²⁸ Ботичи 2010, 27.

ќи се низ грчкото кралство како вирус преку дневниот печат. Во деновите по неговото загинавање, биле организирани комеморации со учество на десетици илјади луѓе, во грчките цркви биле одржувани панихиди во негова чест, а во училиштата се организирале пригодни говори за неговите „херојски“ дела и жртва.²⁹ Херојската слика и симболиката конструирани за Павлос се засноваа на неговото потекло од високите финансиски и политички кругови, како и неговата улога на семеен човек и татко на две деца. Тој бил патриот и офицер, кој, и покрај сите предуслови за мирен и луксузен живот, одлучил да го посвети и жртвува својот живот за државата и нацијата, со конечна цел за заштита на *елинизмот* во османлиска Македонија. Упатената порака била јасна: ако Мелас може да се жртвува за Македонија, тогаш секој Грк може да го стори истото! Овој пристап бил еден од начините на кој грчката држава и грчките националистички кругови во периодот по неговата смрт не само што се обиделе да ја спасат грчката паравоена интервенција во делови од Солунскиот и Битолскиот вилает, туку и да ја интензивираат во следните години. Оттука, националниот наратив за Мелас првенствено се користел за регрутирање доброволци за грчките паравоени формации и за собирање на финансиски средства за одбрана на *елинизмот* во Македонија. Анализирајќи го овој период од градењето на митот за Мелас, грчкиот историчар Тасос Костопулос заклучил дека „жртвата на младиот поручник била инструментализирана како моќна алатка која ги заобиколила сите прашања во врска со легитимноста или изводливоста на прекуграничната операција насочена кон дестабилизирање на османлискиот суверенитет во регион долго посакуван од грчкиот национализам“.³⁰

Балканските војни (1912-1913) и Првата Светска војна (1914-1918) го означиле дефинитивниот крај на османлиската доминација на Балканскиот Полуостров, како и новата прераспределба на териториите, населението и моќта меѓу балканските нации-држави. Овие војни ја одредиле и судбината на османлиска Македонија. Веднаш по нејзиното ослободување во Првата Балканска војна, започнала Втората Балканска војна, која во суштина се водела за териториите на поранешната османлиска Македонија. Како резултат на ова, делови од неа биле припоени кон грчката, бугарската, српската и албанската држава. Во однос на османлиска Македонија, најголема придобивка имало Кралството Грција, кое

²⁹ Karakasidou 2004, 197.

³⁰ Kostopoulos 2019, 2.

добило половина од нејзиното население и територија, што, пак, имало особено геостратешко значење во југоисточниот дел од европскиот континент. Во новонастаната ситуација, македонското население продолжило да егзистира во држави кои веќе го усвоиле и практикувале концептот на национализам и единство на нацијата и државата. Ова било значајна промена во однос на периодот пред 1912 година, кога тоа население живеело во мултиконфесионално и мултиетничко општество, т.е. во империја која до крајот на своето постоење не се трансформирала во национална. Националистичките доктрини и политики, кои грчката држава несомнено ги практикувала кон новостекнатите територии, најчесто се појавуваат во општества и региони каде што значителен дел од населението немало силен или карактеристичен поим за национален идентитет.³¹ Ерата на транзиција кон национализам, според социологот Ернст Гелнер, претставува период на турбулентно прилагодување, во кој или политичките или културните граници, или и двете, се модифицираат на начини кои го задоволуваат новиот националистички императив, кој сега првпат се чувствува.³² Како резултат на ова, таа генерација на македонско население ги „откри“ националните знамиња, симболи, институции и празници, што значително придонесе за менување на различните форми и односи на локалните заедници и општеството. Паралелно, постоеле обиди идентитетот и културата да бидат нарушени, уништени и повторно создадени, така што локалната култура станала заложник на замислената заедница на „хомогената“ грчка нација-држава. Овој процес се одвивал преку институционална индоктринација на различните етнички, јазични и културни заедници во грчка Македонија. Значаен аспект на оваа трансформација била промената на колективната меморија на новите грчки граѓани преку наметнување на грчкиот национален историски наратив, чија крајна цел била да ги преобрази во свесни членови на грчката нација. Во овој контекст, грчката „Македонската борба“, која била претставена преку жртвите и хероизмот на грчките „јунаци“, станала неопходен предуслов во грчкиот историски национален континуитет. Преку овој наратив, новите грчки граѓани биле поистовестени со аспирациите и целите на грчкиот национализам.³³

Во периодот по приклучувањето на најголем дел од османлиска Македонија во составот на Грција, се забележува промена во наративни-

³¹ Брејули 2015, 147, 148.

³² Гелнер 2001, 59.

³³ Љоровски 2021, 141.

от приказ и симболичката улога што му се препишувала на Павлос Мелас како „национален херој“. Експлоатацијата на неговиот национален наратив започна масовно да се користи во новоосвоените територии на грчката држава, при што тој бил претворен во моќен симбол за зацврстување на државниот суверенитет во Северна Грција. Во конструирањето на грчката национална митологија се употребува симболичката поврзаност меѓу Мелас и Македонија, односно хероизмот и жртвата кои тој ги дал како придонес за населението во таа територија да живее слободно како дел од грчката нација-држава. Преку ликот и делото на Павлос, државните институции се обидуваа да создадат сентиментална поврзаност меѓу „вековната борба“ на *елинизмот* за „обнова“ на средновековната грчка држава и етнички хетерогеното население во Северна Грција со веќе постоечките припадници на грчката нација од Стара Грција. Митот за Мелас бил само еден сегмент од процесот кој грчкиот антрополог Каракасиду го опишува како трансформација на етничкиот идентитет и создавање на национална свест меѓу славофоното население во делот што стана грчка Македонија.³⁴ Анализирајќи ги официјалните грчки архивски документи од тој период, Каракасиду заклучува дека постоеа програмски план за асимилација на македонските словени во Грци. Како што забележува, „механизмите на државниот суверенитет и на власта се и механизми на угнетувањето што ги трансформираат колективниот идентитет и свеста“.³⁵ Грчките државни институции, без разлика дали се на локално или централно ниво, настојувале преку национална индоктринација да го вметнат митот за Мелас во секојдневниот живот на населението во Северна Грција. Во овој регион редовно се одржувале разни манифестации меѓу локалните заедници под покровителство на образовниот систем, црквата, војската, полицијата и сите други институции кои се сметале за надлежни во промовирање на грчкото национално единство. Селото Статица, каде што загинал „националниот херој“, во 1927 година било преименувано во Мелас³⁶. Постепено низ цела Грција биле поставувани спомен-обележја со неговиот лик, а многу улици, институции³⁷, како и спортски, културни и национални здруженија, добиле имиња во негова чест. Истовремено, неговите преживеани соборци од грчката „Македонска браба“ го одржувале во живот

³⁴ Каракасиду 2003, 81.

³⁵ Каракасиду 2003, 82.

³⁶ ФЕК αρ.179, 30.8.1927, 1262.

³⁷ Во негова чест во 1931 година воена касарна во градот Солун била преименувана во „Павлос Мелас“. Ψύλλακη 2013, 7, 9.

митот за неговиот „хероизам“ преку бројни текстови и интервју во грчкиот дневен печат.

Посебен акцент во експлоатацијата на херојскиот мит за Мелас од страна на грчките државни и национални механизми е евидентен во периодите кога грчкото раководство сметало дека нацијата, а особено грчка Македонија, се соочува со опасност, без оглед дали таа е од внатрешна и/или надворешна природа. Во такви околности, се сметало за неопходно членовите на заедницата да изразат лојалност кон татковината и нацијата. Повикувањето и идентификувањето со националните херои бил еден од начините за создавање свест, гордост и национален сентимент, но истовремено и за поттикнување омраза и нетрпеливост кон реалните или замислените непријатели на нацијата. Таквите примери во грчкото општество биле многубројни, од идеолошките закани, како комунизмот, почнувајќи од дваесетите години на минатиот век до крајот на Студената војна, па сè до етничката различност во Северна Грција и согледаната закана од официјална Атина, од внатрешна и надворешна природа, по територијалниот интегритет на државата. Дополнително, создавањето на современата македонска држава и конфликтите кои настанале од 1944 години до денес исто така се гледале како потенцијални закани. На пример, во раните деведесетти години од минатиот век, кога македонската држава ја стекна своја независност, грчките национални фактори повторно оцениле дека се надзира нова закана за грчката нација и држава. Мелас пак станал еден од моќните симболи на *елинизмот* во грчка Македонија и, во чекор со новото време и технологии, неговиот лик се појавил и на комерцијалниот пазар: на постери, маици, запалки и телефонски картички.³⁸ По повод деведесетгодишнината од неговата смрт (1994), а во контекст на билатерални настани меѓу Р. Грција и Р. Македонија, покрај многубројните манифестации, грчкиот министер за образование наложил 13 октомври да се слави како училишен празник, при што од наставниците се барало да се подготват соодветни говори кои ќе им бидат прочитани на учениците.³⁹ Дваесетина години подоцна, во февруари 2018 година, за време на масовните протести против Договорот од Преспа, во Солун и другите грчки градови, една од главните пароли била: „Силно, силно, по стапките на Мелас!“⁴⁰

³⁸ Karakasidou 2004, 207.

³⁹ Karakasidou 2004, 207.

⁴⁰ εφ. Η Εφημερίδα των Συντακτών, 14.10.2018.

Со вклучувањето на Павлос Мелас во грчкиот пантеон на национални херои, тој се претворил во моќен национален симбол преку кој грчкиот национализам ја создаваше перцепцијата за вековното постоење и борба на *елинизмот* во османлиска Македонија, истовремено зајакнувајќи го единството на грчката нација-држава во Северна Грција. Едноставно, да не постоел Мелас, тогаш грчкиот национализам несомнено би го измислил.

НО, КОЈ ГО УБИ ПАВЛОС МЕЛАС?

На 11 октомври 1904 година, два дена пред неговата смрт во костурското село Статица, а по неуспешниот судир претходниот ден со организациона чета на МРО во леринското село Неред, Мелас, физички и психички исцрпен, под постојан дожд, се наоѓал на планината Вичо. Таму одлучил да ослободи дел од своите борци, намалувајќи ја својата вооружена група од 70 на 35 луѓе.⁴¹ Неговата цел била да се сретне со четата на критскиот водач Ефтимијос Каудис во леринското село Желево, но Каудис постојано ги игнорирал неговите повици за средба. Мелас потоа планирал да се упати кон битолската каза и да се стационира во селото Магарево.⁴² Патот до Желево минувал преку Статица, каде што тој и неговата група пристигнале на 12 октомври. Во тој момент, според Пирзас, тој го предупредил грчкиот водач дека е најдобро да не влегуваат во Статица, туку да останат надвор од селото и да се засолнат во околните колиби. Овој предлог не бил прифатен од Мелас.⁴³ Групата во Статица била пречекана од жителот на селото, Константин (Дине) Стерјов, кој бил поранешен четник на војводата Митре Влашето. По извршувањето предавство на членови на МРО и по препорака на костурскиот митрополит Германос Каравангелис, Дине ја променил страната со цел да работи за грчката пропаганда.⁴⁴ Тој одговорил на барањето од Мелас да им обезбеди сместување во селото и ги распределил *македономахите* во пет куќи.⁴⁵ Следниот ден, 13 октомври, мухтирот и неколку жители го известиле грчкиот водач дека во соседното село Кономлади има османлиска војска со околу 150 војници. Павлос не ја сфатил сериозно оваа инфор-

⁴¹ Καραβίτη 1994, Τομος Α', 116.

⁴² *Ιστορία του ελληνικού έθνους, νεώτερος ελληνισμός από 1881 ως 1913* 1977, 240.

⁴³ Παπασταμάτη 1960, 50.

⁴⁴ εφ. Η Καθημερινή, 17.10.2004.

⁴⁵ Во куќата во која што бил сместен Мелас, покрај него, се наоѓале и Лакис Пирзас, Дине Стерјов, Георгиос Стратинакис и Петрос Хатзитасис.

мација и испратил неколку жители од Статица во селото Желево за да го известат Каудис дека треба да се сретнат следниот ден во непосредна близина на Статица. Подоцна, тоа попладне, грчкиот водач, заедно со Дина, одржал средба со селските првенци, при што една постара жена ги предупредила дека од Кономлади кон Статица се движи османлиски одред. Според Пирзас, одговорот на Мелас бил следниов: „Еее, кажа, ќе дојдат и ќе заминат; јави во засолништата да не се движат и да бидат подготвени“.⁴⁶ Од ова, историчарот Крсте Битовски заклучил дека, по добивањето на информацијата, водачот на *македономахите* имал повеќе од доволно време, без никаков ризик, слободно да ја напушти Статица.⁴⁷ Меѓутоа, кај Мелас постоело силно убедување дека грчката паравоена активност не била насочена против територијалниот интегритет на Османлиската Империја, туку конкретно против силите на МРО. Оттука, локалната османлиска власт ја доживувал како природен сојзник против македонското револуционерно движење и очекувал војската да ги затвори очите пред нивните постапки. Во врска со ваквата негова перцепиција, критскиот водач Јоанис Каравитис забележал: „Мелас имаше една настојчива, но погрешна идеја, дека Турците се прават дека не нè гледаат, бидејќи ги прогонуваме бугарските злосторници“.⁴⁸

Османлиската војска од село Кономлади била активирана врз основа на информации добиени од извесна жена од Статица, која, пак, тоа го направила по налог на македонското револуционерно движење. Оваа информација децидно ја потврдува османлискиот генерален управник на Хусеин Хилми-паша во интервју од 27 ноември 1904 година, дадено за парискиот весник „Le Matin“.⁴⁹ И покрај притисокот од мнозинството *македономахи* да го напуштат селото Статица, Мелас не отстапувал и бил уверен дека војската е само на поминување. Меѓутоа, откако влегла во селото и по кратко извидување, таа се упатила и опколила една од куќите каде што била сместена групата на Георгиос Воланис. Главниот и единствен судир меѓу османлискиот одред и грчките паравојници (иако имале наредба од Мелас да не пукаат) се случил токму пред оваа куќа. Битката траела до 10.00 часот вечерта, а резултатите биле: еден убиен османлиски селски полицаец и 7 заробени *македономахи*. За време на судирот, преостанатите борци на Мелас од другите четири куќи, иско-

⁴⁶ Παπασταμάτη 1960, 51.

⁴⁷ Битовски 2001, 120.

⁴⁸ Καραβίτη 1994, Τομος Α', 97.

⁴⁹ Καραβίτη 1994, Τομος Β', 907.

ристувајќи ја ноќната темнина, се повлекле од селото во околните шуми, оставајќи го зад себе безживотното тело на нивниот водач.⁵⁰ Но, како всушност бил убиен Мелас?

Самиот факт дека грчкиот историско-национален наратив го издигнал Мелас во национален херој веднаш по неговата смрт, придонесе за инструментизацијата на неговото убиство и за прилагодувањето на неговата национална симболика. Биографите на националните херои обично ја поставуваат нивната тематика во контекст на јасна нарација во политичкиот дискурс.⁵¹ Ако почнеме од постулатите на некои теории кои тврдат дека „хероите се прават, а не се раѓаат“, тогаш во случајот со националните херои како Мелас, чие херојство е сместено во контекст на придонесот кон нацијата, може да се заклучи дека „главните наративи“ на режимите на моќта ги отстрануваат овие имиња од доменот на критичкото размислување за пошироката јавност. Историско-националниот наратив игра доминантна улога во создавањето на националниот мит. Поточно, овој наратив се појавува како заштитник на „цврстината“ на историските факти, настани, личности и симболички вредности, кои се преобликувани врз основа на нивното селективно читање.⁵² Затоа, под хегемонијата на националната идеологија, Каракасиду тврди дека сликите на хероите негуваат кратковидна визија за минатото, фокусирајќи го вниманието на современите претстави што и помагаат на нацијата да го препознае своето (претпоставено) колективно минато.⁵³ Како резултат на тоа, Каракасиду прецизира дека на овој начин се создаваат идоли на „нашите“ склоности, насочени кон перцепираната слика на херојот, а не кон самиот Мелас како личност. Познавањето на контроверзите околу неговата смрт и повеќекратното преместување на неговите посмртни останки е острането од јавната свест.⁵⁴

Во развојот на современата историска наука евидентна е постојаната тензија меѓу професионализмот и национализмот во истражувањето и реконструирањето на националната историја. Во таа смисла, секој напредок во методолошките и академските студии претставува „опасност“ за националната историска митологија.⁵⁵ Овој процес несомнено води до деконструкција на митовите или до демитологизација на

⁵⁰ Литоксоу 2004, 74-75.

⁵¹ Karakasidou 2004, 200.

⁵² Љоровски 2021, 135.

⁵³ Karakasidou 2004, 199, 200.

⁵⁴ Karakasidou 2004, 206, 209.

⁵⁵ Coakley 2006, 531-560.

националната историја.⁵⁶ Ваквите процеси во последните децении не ја заобиколија ниту грчката историографија, при што одреден број грчки историчари повторно детално ја пишуваат приказната за Павлос Мелас. Обновената критична анализа на историските извори и литература поврзани со овој грчки национален херој открива сосема поинаква слика за неговите вистински активности во османлиска Македонија, вклучувајќи го и неговото убиство, како и улогата на грчкиот национален-историски наратив во конструирањето на неговиот национален мит. Повеќето од оние кои ги преиспитуваат и критички ги споредуваат историските извори за убиството на Мелас ќе заклучат дека мнозинството *македономахи* кои биле директни учесници во овој настан или целосно не ја кажуваат вистината и/или лажат, при што постојат сегменти од самото убиство кои меѓусебно не се совпаѓаат. Оттука, се јавува основано сомневање за официјалната верзија на убиството на Мелас кај секој оној што реално и без емоции го истражува овој настан.

Во грчката национална историографија, во однос на „официјалната“ верзија за убиството на Мелас, треба да се нагласи дека постојат одредени разлики во начинот на нејзиното презентирање. Овие разлики пред сè се должат на периодот на пишување, кој зависел од интересот на грчката историографија за откривање и публикување на одредени историски извори поврзани со самиот настан.⁵⁷ Меѓутоа, главна карактеристика на овие официјални верзии е херојската смрт на Мелас во судирот со османлиската војска и жртвата што ја дал за „ослободување“ на Македонија. Во таа насока, ќе презентираме два примери од официјалната грчка историографија која се занимавала со ова прашање. Прво, треба да се разјасни дека куќата во која бил засолнет Мелас со своите придружници се наоѓала спроти куќата на Воланис, која била опколена од османлиската војска, и каде што дошло до судирот помеѓу османлиите и *македономачите*.

⁵⁶ Деконструкција на историските митови е всушност академска нормализација на историскиот наратив преку рационална критичка анализа на изворите и историографијата. Нягулов 2010, 418.

⁵⁷ Според грчкиот антрополог Анастасија Каракасиду, постојат најмалку три значајни периоди во грчката историографија посветени на собирањето наративи и транскрипции на спомени на учесници во настанот. Првиот период ги опфаќа дваесетте години од минатиот век, по приклучувањето на дел од османлиска Македонија кон Крлаството Грција. Вториот период следи веднаш по Граѓанската војна во Грција (1946-49), додека третата фаза се одвива во последните две децении од XX век. Karakasidou 2004, 211, 212.

Првиот пример поттекнува од 14-тиот том од 16-томното капитално дело на грчката историографија со наслов *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους* (*Историја на грчката нација*), објавувано меѓу 1970 и 2000 година. Во томот кој се занимава со мисијата на Павлос Мелас во османлиска Македонија, конкретно во врска со настанот што се случил во селото Статица и судирот помеѓу групата на Воланис и османлискиот одред, авторите пишуваат:

Мелас со Динас ги обезбедија прозорците, а до нив бил Стратинакис. Пирзас ја чувал задната врата, додека Петрос се наоѓал поназад. По кратко време, војниците почнале да тропат на вратата од куќата. Тогаш, Мелас ја грабнал пушката и пукнал, почнале сите да пукаат. Турците се распрснале и заземале позиции. И тие пукале, но по кратко време престанале. Тогаш Стратинакис слезе во долниот дел од куќата за да не ја запалат и да не изгорат. Потоа, се спустиле од дрвените скали во малата штала. Мелас, кој бил близу вратата, преку процепот гледал надвор како еден турски војник кој му се приближувал и пукнал кон него. Почна да се стемнува и по кратко време Стратанакис излегол во дворот за да го види убиениот. Излегол и Мелас со другите. Потоа, се слушало само едно пукање, и Мелас се завртел, велејќи: „Во половината ме погоди, деца“. Влегол внатре, седнал и го повикал Пирзас. Го извадил крстот и му го предал: „Крстот дај го на жена ми, кажа, а пушката на Мики, и кажи им дека си ја извршив должноста“. Го извадил кајшот и се појавила крв; куришумот го пробил паричникот и лирите паднаа на земјата. Почна да чувствува болки и тие биле сè посилни како што поминувало времето. Пирзас бил до него. Ги кажувал имињата на децата и велел „ме боли“ и „убијте ме“. Не можел да се помрдне, кажал „ме боли“ и тивко починал.⁵⁸

Вториот пример е од историското дело на Генаралштабот на грчката армија, посветено на Грчката „Македонска борба“, објавено во 1979 година под наслов: *Ο Μακεδονικοῦ αγῶν και τα εις Θρακην γεγονοτα* (*Македонската борба и настаните во Тракија*):

Веднаш штом куќата, во која била засолнета грчката чета, била опколена, силен оган (пукотници, б.н.) започна од сите страни. Мелас, кој се нашол во неочекувана ситуација, се обидел да ја извади својата чета од тешката позиција. Затоа, тој направил хр-

⁵⁸ *Ιστορία του ελληνικού έθνους, νεωτερος ελληνισμος απο 1881 ως 1913 1977, 241.*

бар излез од куќата за да може да ја разбере подобро ситуацијата. Но, пред да премине низ портата од дворот, бил погоден од турски куришум во стомакот и паднал на земја. Успеал да се извлече назад до куќата. Раната била смртоносна и по кратко време починал.⁵⁹

Тенденцијата во овие дискриптивни наративи е јасно изразена, со цел да се прикаже херојството и пожртвуваноста на водачот, кој се третира како национален херој, несебично вклучен во судирот со османлиите, опишувани како „вековни непријатели на грчката нација“. Тој не само што го ризикувал својот живот, туку и доброволно ја пречекал смртта, што се смета за највисок степен на изразување на патриотизмот. Овој историски наратив несомнено создава херои, а при изградбата на хероите, историјата се создава не само на основа на она што одлучуваме да го прикажеме и/или да научиме да го запомниме, туку и на она што избираме да го прикриеме и/или научиме да го заборавиме.⁶⁰ Оттука, во претходните два примери се забележуваат одредени несовпаѓања во самите настани, што несомнено би поттикнало понатамошно истражување кај секој кој се стреми да разбере што всушност се случило таа вечер во селото Статица.

Врз основа на споредбената анализа на сите достапни извори, грчкиот историчар Василис Гунарис го реконструирал текот на настаните во куќата каде што биле сместени Мелас и неговите придружници во вечерните часови на 13 октомври 1904 година:

Така, додека се стемнувало, престрелката започна точно наспроти засолништето на Мелас. Воланис и Христос Панајотидис (Малецкос) тврдат дека нападот бил насочен само кон нивното засолниште, додека Николаос (Лакис) Пирзас, водич и близок пријател на Павлос Мелас, изјавил дека нивниот водач прв почнал да пука заедно со Дина, кога османлиските војници се обиделе да заземат позиции во дворот на неговото засолниште со цел да пукаат кон куќата на Воланис. Во секој случај, кога се стемнило и додека траела опсадата на Воланис и неговата група, Мелас се обидел да замине заедно со Динас, Пирзас, Стратинакис и Хатзистасис. Првично, тие размениле неколку истрели со еден османлиски војник, како што сведочел Пирзас. Ги слушал дури и Панајотидис од соседната куќа, кој можел да го одреди кликувањето

⁵⁹ *Ο Μακεδονικός αγών και τα εις Θρακην γεγονότα* 1979, 153.

⁶⁰ Karakasidou 2004, 229

на пушката, која очигледно му припаѓала на Мелас. Според Пирзас, поттикнати од Стратинакис, сите се симнале по скалите во плевната, во долниот дел од куќата, додека според Хатзитасис, се спуштиле само Мелас и Пирзас. Стратинакис излегол прв да го земе оружјето на убиениот Турчин, како што пишува Пирзас во своите спомени, иако на Божиќ 1904 година, тој на семејството Драгумис им кажал дека Стратинакис не излегол пред ранувањето на водачот. Значи, Мелас се појавил (се симна по скалите) следен од Динас и Хатзитасис (според Пирзас) или од Пирзас (според Хатзитасис). Сепак, и двајцата биле согласни дека слушнале само еден истрел, додека Дина споменува групно пукање од Османлиите.⁶¹

Како и да е, официјалната грчка историја најмногу се потпира на сведоштвото на Николаос Пирзас, личноста која бил во истата куќа со Мелас за време на неговото убиство. Ова сведоштво е претставено во 14-от том од *Историјата на грчката нација*.⁶² Сепак, самиот Пирзас во неколку наврати презентирал различни верзии за настанот, што несомнено предизвикува сомнеж во целосната веродостојност на неговите изјави. На 14 октомври, во утринските часови, по оставањето на мртвото тело на Мелас во Статица, оние кои биле со него во куќата пристигнале во селото Желево, каде што се наоѓал водачот Каудис со неговите следбеници. Тие им раскажале изменета верзија од подоцнежната „општо прифатена“ во врска со судирот со османлискиот одред и убиството на Павлос. Во својот дневник, Каудис забелележал дека Пирзас, заедно со другите, им рекол дека се бореле со османлиите од 22.00 часот на 13 октомври до 3.00 наутро. За убиството на Мелас, тој напишал: „Тогаш излегоа од куќата каде што биле за да избегаат, но Турците се криеле околу куќата, и штом излегле на улицата, започнаа да пукаат и го убија г. Мелас. ‘Ние ги земавме’, ми велат, ‘неговото оружје и другите негови работи и полека се оддалечивме, по што не знаеме што друго се случи’“. ⁶³ Два дена подоцна, на 16 октомври, Пирзас преку писмо го известил грчкиот конзулат во Битола за настаните во селото Статица. Следниот ден (17 октомври), грчкиот конзул Филипос Кондогурис, врз основа на сведочењата на Пирзас, испратил извештај до грчкото Министерство за надворешни работи, кој повторно претставува нова верзија, изменета во одредени

⁶¹ εφ. Η Καθημερινή, 17.10.2004.

⁶² Παλασταμάτη 1960, 52, 53.

⁶³ Μουσείο Μακεδονικού αγώνα 1992, 73.

детали. Кондогурис напишал: „Нашите храбро одговорија и по двочасовна размена на пукотници, решија да излезат. Павлос тргна прв, на чело на своите борци, кога турски куршум го погоди околу стомакот и го рани смртоносно. Неговите борци го повлекоа внатре во селото и го сместија во соседна кука, каде што, по половина час, додека продолжуваше судирот, националниот херој почина“.⁶⁴ Според грчкиот историчар Гунарис, напуштањето на мртвото тело на Мелас предизвикало длабоко жалење и чувство на вина кај *македономахите*, особено кај Пирзас, што резултирало во појава на бројни и различни лаги, дополнително поттикнувајќи сомнежи дека се кријат одредени тајни.⁶⁵ Но, дали чувството на вина било единствената причина за мноштвото неистини што ги изнеле неговите соборци, или постоело и нешто друго? Гунарис исто така споменува дека османлиските власти намерно објавиле информации следниот месец (ноември), сугерирајќи дека Мелас бил убиен од негов „злоупотребен придружник“.⁶⁶ Но, што навистина се случило таа ноќ?

На 17 октомври, поголемиот дел од *македономахите* го напуштиле селото Желево и се упатиле кон селото Белкамен, додека во Желево останала само локалната грчка стража предводена од Павле Киров. Пред заминувањето, Каудис му дал на Дина 5 лири со задача да се врати во Статица и да го донесе мртвото тело на Мелас во Желево. „Парадоксално, Пирзас исто така заминал со сите останати, иако телото на Мелас се очекувало во наредните часови“.⁶⁷ Веќе на 19 октомври, грчкиот конзул од Битола, Ф. Кондогурис, испратил нов, детален извештај до грчкото МНР, во кој го осудил однесувањето на Пирзас по настаните во Статица.⁶⁸ Оптоварен со чувство на вина, Пирзас набрзо ја напуштил османлишка Македонија и се упатил кон грчката престолнина. На 25 декември 1904 година, тој пристигнал во домот на Стефанос Драгумис, каде повторно ги раскажал настаните во Статица, очигледно со одредени видоизменети и нови детали. Неговото сведоштво е запишано во дневникот на Филипос Драгумис, еден од синовите на Стефанос. Во оваа прилика, Пирзас рекол дека Мелас ја напуштил куќата следен од двајца свои борци, без Пирзас да знае за тоа. Кога го прашал Стратинакис, кој исто така излегол, „Каде е Павлос“?, Стратинакис одговорил дека Мелас е над-

⁶⁴ АΥΕ 1904, ΑΑΚ/Η, Προξενείο Μοναστηρίου.

⁶⁵ εφ. Η Καθημερινή, 17.10.2004.

⁶⁶ εφ. Η Καθημερινή, 17.10.2004.

⁶⁷ εφ. Η Καθημερινή, 17.10.2004.

⁶⁸ Μουσείο Μαкеδονικού αγώνα, *Οι απαρχές του Μαкеδονικού αγώνα (1903-1904)*; 100 εγγραφα απο το Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδος 1996, 262.

вор, а веднаш потоа се слушнал истрел. Пирзас се упатил кон Мелас, кој веќе бил погоден во стомакот и силно крварел.⁶⁹ На крајот од разговорот, Пирзас му ги предал на Драгумис личните предмети на Мелас, заедно со златните османлиски лири што ги зел од покојниот. Овие лири подоцна станале причина за сомнеж кај некои од *македономахите*, кои го обвинија Пирзас дека бил вмешан во убиството на Мелас, сомневајќи се дека ги „украл“.

Однесувањето на Пирзас по настаните во Статица, особено неговите недоследности во сведоштвата за убиството на Мелас, предизвикуваат оправдани сомнежи дека тој крие нешто и не ја открива целосната вистина. За да се поткрепат овие сомнежи, се погрижил Петрос Хатзита-сис, еден од присутните во куќата со Мелас. Во 1927 година, во северозападна Грција пристигнал Георгиос Цонтос-Вардас, кој за време на грчката „Македонска борба“ бил назначен од грчкиот „Македонски комитет“ како наследник на Мелас во водството на грчките паравоени формации во Битолскиот вилает. Вардас најпрво го посетил селото Желево, од каде што го повикал Таки Киру, наследник на грчкиот водач Павле Киров од времето на грчката вооружена интервенција. Двајцата потоа заминале во селото Статица, каде во чест на Мелас била одржана панихида. На настанот присуствувал и споменатиот Хатзитасис, при што во куќата каде што загинал Мелас била направена реконструкција на настанот. Во таа пригода, неговиот соборец го раскажал следново:

Времето беше врнежливо. Сите бевме во засолништата. Ненадејно, од патот за Кономлади се појави турска војска; на почетокот мислевме дека само ќе поминат и ќе си заминат. За жал, видовме дека чукаат на портата од засолништето на Георгиос Воланис. Водачот се вознемири и ни нареди внимателно да ги следиме Турците без да пукаме. Тој се симна во дворот, следен од капетан Лакис Пирзас. Штом стапна на прагот од скалите, се слушна само еден истрел и едно „оф“. Веднаш се симнавме во дворот и го видовме водачот мртов. Го подигнавме, го сокривме во плевната и заминавме. Втор истрел не се слушна. Пукањето ќе да беше од пушката на Лакис Пирзас. Лакис ја зеде чантата на водачот, ја напушти борбата и исчезна. Следното лето повторно се појави во Македонија.⁷⁰

⁶⁹ Karakasidou 2004, 228.

⁷⁰ Κυρου 1978, 109, 110.

Од сведоштвото на Хатзитасис можат да се разберат потенцијалните мотиви зад контрадикторните изјави на Пирзас, без разлика, ако ова тврдење е точно, дали тој случајно или намерно го застрелал својот водач. Од друга страна, треба да се нагласи дека Пирзас и Хатзитасис биле од исто место. Тие биле родени во градот Лерин, и пред овој настан веројатно имале пријателски односи, особено ако се земе предвид дека во 1902 година Хатзитасис му се приклучил на локалниот грчки комитет по препорака на Пирзас.⁷¹ Сепак, немаме доволно информации за тоа какви биле нивните односи во подоцнежните години и дали тоа би влијаело на сведоштвото на Хатзитасис. Меѓутоа, постои уште еден факт што го поткрепува неговото тврдење. Имено, по откривањето на телото на Мелас, османлиските власти во Костур извршиле обдукција, при што во неговото тело пронашле куршум што го користеле борците на Мелас, а не куршум од пушка Маузер, какви што имале османлиските војници.⁷² Сомнежите околу потеклото на куршумот дополнително се потврдуваат во подоцнежните спомени на водачот Ефтимијос Каудис, кој врз основа на овие информации заклучил дека е можно грчкиот офицер „да бил убиен по грешка од неговите следбеници“.⁷³

По смртта на Мелас, однесувањето на Дино Стерјов било уште посомнително од она на Пирзас. Тој бил дел од групата што прва пристигнала во селото Желево по судирот во Статица и заедно со Пирзас го информирале Каудис и неговите следбеници за убиството на Мелас. Истата вечер, на 14 октомври, Каудис го испратил Дине во Статица за да дознае за судбината на преостанатите *македономахи* и за состојбата на телото на Павлос. Дине се вратил во Желево на 16 октомври во утринските часови, споделувајќи со Каудис дека во судирот загинал само Мелас, дека седумина им се предале на Османлиите, а останатите се распрснале во непознат правец. Исто така, го известил водачот дека жителите на Статица го сокриле телото на Мелас, нагласувајќи дека ниту властите, ниту комитите ја знаеле оваа информација.⁷⁴ Истиот ден, Каудис одлучил да му даде 5 лири на Дине, кој со помош на неколку свои соселани тајно требал да го пренесе телото на починатиот во Желево.⁷⁵ На 18 октомври, Дине се вратил во Желево, каде што го чекале Павле Киров, неговите следбеници и секретарот на грчкиот конзулат во Битола, Агорас-

⁷¹ *Ο Μακεδονικός αγών και τα εις Θρακην γεγονότα* 1979, 115.

⁷² Λιθοξοου, *Ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας Β'* (1905-1908), 264.

⁷³ Χотζιδης 1996, 131.

⁷⁴ Μουσείο Μακεδονικού αγώνα 1992, 75.

⁷⁵ Μουσείο Μακεδονικού αγώνα 1992, 77.

тос. На големо изненадување на сите, наместо телото на починатиот, Дине ја донел само неговата глава. Според сведоштвата на Агорастос, Дине бил многу вознемирен и им раскажал дека додека го откопувал телото на Мелас, во селото пристигнал голем османлиски одред. Принуден од ситуацијата, тој му ја отсекол главата на починатиот и единствено неа успеал да ја донесе во Желево. Ваквата информација во спомени-те ја споделува и костурскиот митрополит Каравангелис. Според него, откако османлиските власти дознале за убиството на Мелас во Статица, решиле темелно да ги истражат настанот и да го пронајдат неговото тело. Сепак, Каравангелис додава дека властите добиле информации од Атина, врз основа на натписите во тамошните весници.⁷⁶ Грчкиот историчар Димитрис Литоксоу исто така истакнува дека во тие околности, Дине изнел уште една голема лага, поткрепена од следниот факт: според него, османлиските власти на 17 октомври сè уште немале сознание за убиството на Мелас во судирот со *македономахите*, бидејќи грчките весници почнале да пишуваат за „херојската смрт на националниот маченик“ на 19 октомври.⁷⁷ Понатаму, властите во Костур не можеле да добијат информации од седумте затворени *македономахи*, бидејќи, како што споменува митрополитот Каравангелис, тој лично ги известил „(...) да не го кажуваат името на својот водач, сметајќи дека ќе останеше тајна смртта на Мелас“.⁷⁸ Османлиската војска пристигнала во Статица на 23 октомври (десет дена по убиството на Мелас) за да ги истражи околностите на вооружениот судир, при што го пронашла обезглавеното тело на грчкиот офицер и го пренела во Костур.⁷⁹ Ова ја објаснува причината за очигледната вознемиреност на Дине, но што всушност криел тој? Каква била вистинската причина за неговата лага?

Во текот на 1931 година, атинскиот весник „Ελευθερος ανθρωπος“ („Слободен човек“) објави серија натписи посветени на ликот и делата на Павлос Мелас и на грчката „Македонска борба“. Во делот посветен на убиството на Мелас, на 4 август 1931 година, напишано е следново: „Спо-

⁷⁶ Каравангелис 2000, 44.

⁷⁷ Λιθοξοου, *Ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας Β' (1905-1908)*, 265, 266.

⁷⁸ Каравангелис 2000, 44.

⁷⁹ Врз основа на извештајот на грчкиот конзул од Битола, Кондогурис, до грчкото МНР од 25 октомври 1904 година и на писмо на Каравангелис до Ион Драгумис од 26 ноември 1903 година, грчкиот историчар Василис Гунарис заклучил дека истражувањето на османлиската војска во селото Статица и наоѓањето на обезглавеното тело на Мелас се случило на 23 октомври 1904 година. Βασίλης Γουνάρης, εφ. Η Καθημερινή 17.10.2004.

ред некои [извори], откако бил ранет, на Павлос Мелас му бил пресечен вратот (грлото) со нож за да не привлече внимание на Турците со своите извици. Доколку повторно пукаа во него, би им го откриле своето присуство на Турците“.⁸⁰ Овие информации укажуваат дека тешко ранетиот Мелас бил убиен од неговите следбеници за да се спречи откривање на нивната локација од османлиската војска. Речиси две децении подоцна, во спомените објавени во 1949 година, критскиот водач Ефтимийос Каудис напиша слична верзија: „Не можам а да не ја споменам големата грешка на Пирзас во моментот кога бил убиен покојниот Мелас. Како можел да дозволи да го довршат неговиот водач, откако, како што кажа, многу викал? Каква душа имал тој? Наводно, Турците ќе го земеле. Можеби тоа и би било подобро, затоа што би можел да преживее, сигурно ќе преживеел, бидејќи ќе го оперирале и ќе се спасел“.⁸¹ Сомнежот дека некој, најверојатно Дине, го „довршил“ ранетиот Мелас, постоел уште од првите денови по неговата смрт меѓу многумина од неговите соборци, пријатели и роднини. Ова најмногу се должи на два фактора. Прво, на изјавата на Пирзас за време на неговата посета во Атина од декември 1904 година, кога се сретнал со Стефанос Драгумис. Имено, тој ги раскажал последните моменти од животот на Мелас, а Филиπος Драгумис, пренесувајќи го тоа во својот дневник, напишал: „Дина, гледајќи го како страда и особено плашејќи се дека Пирзас не сака да го остави, ќе го брани до смрт наместо да побегне, рече: ‘Пирза, види како страда капетанот. Убиј го! Да го убијам?', одговори Пирзас, ‘да го убијам? Оној кој ме спречуваше да убивам Бугари’. На крајот, Дина се увери. Павлос веќе молчеше, речиси без свест. Пирзас ги бакна неговите веќе студени усни и по некое време нашиот брат го предаде духот! Сокривајќи го мртовецот, околу 10.00 часот, успеаја да го избегнат вниманието на Турците, и покрај тоа што беше ведра месечева ноќ, и се искачија во блиската планина“.⁸² Вториот момент се поткрепува со фактот дека Дине веднаш по смртта на Мелас исчезнал од османлиска Македонија и заминал за Соединетите Американски Држави (САД). Ова го забележал наследникот на Мелас, Вардас, кој на 17 јули 1907 година, за време на посетата на селото Статица, се интересирал за деталите околу убиството на својот претходник. Во својот дневник напишал: „Сепак, побарав информации за тоа каде се наоѓа Дина, поранешен андартин, кој се наоѓал таму кај П. Мелас. Но, подоцна, од страв дека тој го доврши, побегна во Америка, каде што

⁸⁰ εφ. Ελευθερος ανθρωπος 4.8.1931, 4.

⁸¹ Μουσείο Μακεδονικού αγώνα 1992, 130.

⁸² εφ. Ελευθεροτυπία 10. 10. 2004.

веќе живее две години“.⁸³ Пет дена подоцна, Вардас повторно го спомнал Дине во својот дневник, верувајќи дека, и покрај тоа што Дине од страв побегнал во САД поради неговата вмешаност во убиството на Мелас, тој би бил значително корисен за грчката паравоена интервенција во своето родно село.⁸⁴ Стравот на Дине за неговиот живот бил оправдан, што потврдува и писмото од февруари 1908 година, испратено од грчкиот агент Милтијадис Папатерпу до Стафанос Драгумис. Во него, Папатерпу првично го обвинил митрополитот Каравангелис за регрутирање на „предавникот од Статица, Дине“, чиј „прв и последен“ придонес за грчките работи бил „да го донесе покојниот (Мелас) во неговото село, каде што и загинал“. Тој заклучува: „Предавникот дезертираше веднаш по неговиот успех и се најде таму. Поминав низ повеќе делови од Америка, но не го најдов злосторникот. Сепак, се надевам дека ќе го најдам и ќе му приредам страшна смрт, дури и ако законите на Америка ме стават на електричен стол (...)“.⁸⁵

Тоа што Дине најверојатно го убил тешко ранетиот Мелас била јавна тајна и меѓу жителите на селото Статица. Овој наратив се пренесувал на следните генерации, но често, поради страв од одмазда или други можни последици, локалните жители го премолчувале настанот пред официјалните државни личности или поранешни *македономахи*. На пример, на 28 март 1932 година, близок соработник на Вардас му напишал писмо по неговата посета во селото Статица. Од писмото евидентно е дека тој самиот не верувал во официјалната верзија за смртта на Мелас бидејќи, како што напишал, „често пати бев принуден да одам во Статица за да можам да ја утврдам вистината“, но, според него, „од некои непознати причини“, селаните „продолжија да се плашат и да одговараат со еден збор, со непознатото (не знам)“.⁸⁶ Сепак, грчкиот антрополог Каракасиду го посети селото Статица во јануари 1996 година, каде што имала можност да го запознае внукот на Дине во локалната кафеана. Каракасиду раскажува: „Ми нарача пиво. Ми понуди цигара. Ми се обраќаше со „госпоѓо“, испи премногу и се жалеше од трговците, секретарот, претседателот на селото и Папандреу. На неговото прашање, што правам во неговото зафрлено село, го спомнав името на Мелас. Тој инсистираше на тоа дека не треба да ‘боцкаме јаглен’ на старите приказни. Но, во своето

⁸³ Τσοντου-Βαρδα 2003, 808.

⁸⁴ Τσοντου-Βαρδα 2003, 817.

⁸⁵ εφ. Ελευθεροτυπία 10. 10. 2004.

⁸⁶ Καραβίτη 1994, Τομος Α', 133.

пијанство и со солзи во очите ми се довери: ‘Оној што го уби Павлос Мелас беше од мојата крв’⁸⁷.

Од приложениот материјал е јасно зошто Дине измислил значајна лага на 18 октомври 1904 година, тврдејќи дека во селото Статица пристигнала османлиска војска и дека бил принуден да го обезглави мртваиот Мелас, носејќи ја само неговата глава во селото Желево. На тој начин, ако го донел целото тело на покојниот, на присутните во Желево би им станало јасно дека тешко ранетиот „национален херој“ бил заклан додека сè уште бил жив. Со тоа, Дине ги сокрил трагите од делото што го направил.

По судирот со османлиската војска, Павлос Мелас бил веднаш погребан во селото Статица од локалните жители. Откако Дине ја отсекол неговата глава, таа прво била пренесена во селото Желево, а потоа закопана во селото Писодери. На 23 октомври 1904 година, османлиските власти го пронашле обезглевеното тело на Мелас во селото Статица и истиот ден го пренеле во Костур, каде што било погребено. Во 1907 година, вдовицата на Павлос, Наталија Мела, пристигнала во Костур и, по нејзина желба и барање на семејството Драгумис, главата на Мелас била донесена од Писодери во Костур и погребена заедно со останатите негови постхумни останки.⁸⁸

ЗАКЛУЧОК

Во грчкиот национален историски наратив, митот на Павлос Мелас, од моментот на неговото убиство, го исклучува критичкото истражување и анализа на историските извори и околностите на неговата национална дејност во османлиска Македонија. Конструирањето на симболичката слика на Мелас како национален херој и улогата што националната митологија му ја придава, служело за практични цели во развојот на грчкото општество, особено во создавањето национална кохезија меѓу различните заедници по етничка припадност, јазик, култура и традиција во грчка Македонија. Од методолшка гледна точка, митот за „националниот херој Мелас“ бил совршено обликуван од грчките државни и национални институции. Сепак, во последните децении, модерната историографија сè повеќе се фокусира на неговиот живот и дело, како и на местото и улогата на неговиот национален мит преку критичка ана-

⁸⁷ Karakasidou 2004, 227.

⁸⁸ Karakasidou 2004, 214, 215.

лиза на изворниот и историографскиот материјал, применувајќи мултидисциплинарен пристап и современи терории за нацијата и национализмот. Оттука, реинтерпретацијата на историјата на Мелас открива многу нови аспекти од неговиот живот и делување во османлиска Македонија, кои, секако, не се во согласност со доминатниот национален наратив во грчката историографија.

Што се однесува до прашањето за неговото убиство, тоа останува енигма до одреден степен, и покрај новите историски сознанија и методолошки пристапи во истражувањето. Ова во голема мера се должи на очигледното премолчување на одредени детали и несогласувања во раскажувањата на директните сведоци на овој настан, што дополнително ја подгрева недовербата во околностите околу убиството на Мелас. Во врска со ова прашање, секој кој бил поврзан со мисијата на Мелас во османлиска Македонија имал своја верзија на настаните, што создава терен за мноштво гласини и полувистини. Сепак, јасно е дека таквиот пристап на истражување и анализа не може да биде во согласност со конструираниот национален мит за Павлос Мелас. Едноствано кажано, во тој мит нема место за куршумот на Пирзас или ножот на Дине. Уште повеќе, можноста Мелас да бил убиен од локални жители на османлиска Македонија претставува директен судир со употребата на неговиот национален мит во грчка Македонија.

БИБЛИОГРАФИЈА

АРХИВСКИ ИЗВОРИ

AYE 1904, AAK/H, Προξενείο Μοναστηρίου.
 ФЕКА А 46, п.3.1969, 460.
 ФЕКА αρ.179, 30.8.1927, 1262.

МОНОГРАФИИ И СТАТИИ

Битовски, К. *Грчката „македонска борба“*. ИНИ, (Скопје, 2001).
 Ботичи, К. „Политически митове и исторически разкази: теоретична рамка“. *Историја, митологија, политика*, (Софија, 2010).
 Брејули, Џ. „Пристапи кон национализмот“. *Манирање на нацијата*, (Скопје, 2015).

- Coakley, J. „Mobilizing the Past: Nationalist Images of History“. *Nationalism and Ethnic Politics*, (2006).
- Гелнер, Е. *Нациите и национализмот*. Култура, (Скопје, 2001).
- Gounaris, C. B. „Social Gatherings and Macedonian Lobbying: Symbols of Irredentism and Living Legend in Early Twentieth Century Athens“. *Greek Society in the Making, 1863–1913*, (1997).
- Иστορια του ελληνικου εθνους, νεωτερος ελληνισμος απο 1881 ως 1913*. Томос ΙΔ, (Αθίνα, 1977).
- Каравангелис, Г. *Македонската борба (мемоари)*. Култура, (Скопје, 2000).
- Каракасиду, А. „Протокол и парада: Како се славеше нацијата во Северна Грција“. *Откако војната заврши; Обнова на семејството, нацијата и државата во Грција, 1943-1960*. Евро Балкан, (Скопје, 2007).
- Каракасиду, А. „Трансформирање на идентитетот, создавање на свеста: Принуда и хомогеност во Сверозападна Грција“. *Македонското прашање*. Скопје, 2003.
- Константинова, Јо. *Балканската политика на Грција в края на XIX и началото на XX век*. (София, 2008).
- Karakasidou, A. „Affections of a Greek Hero: Pavlos Melas and Heroic Representations in Greece“. *Balkan identities: Nation and Memories*, ed. Maria Todorova, (London, 2004).
- Kostopoulos, T. „Faire la police dans un pays étranger‘: Greek Macedonian Comitadjis between Irredentism and Ottoman Paramilitarism (1904-1908)“. Paper presented at the International Workshop *Armed groups, organized violence and the Euro-Mediterranean spaces (1870-1914)*, (Rome, 23 January 2019).
- Караβιτι, Ι. *Ο μακεδονικός Αγών, Απομνημονευματα*. Томос Α', Εισαγωγή, Επιμελεια, Σχολια Γιωργος Πετσιβας, (Αθίνα, 1994).
- Καραβιτι, Ι. *Ο μακεδονικός Αγών, Απομνημονευματα*. Томос Β', Εισαγωγή, Επιμελεια, Σχολια Γιωργος Πετσιβας, (Αθίνα, 1994).
- Κυρου, Τ. *Ο Καπεταν Παυλος Κυρου*. (Φλωρινα, 1978).
- Литоксоу, Д. *Грчката антимакедонска борба I; Од Илинден до Загоричани (1903-1905)*. (Скопје, 2004).
- Λιθοξου, Δ. *Ελληνικός αντιμακεδονικός αγώνας Β' (1905-1908)*.
- Љоровски Вамбаковски, Д. Стојановски, С. „Османлиска Македонија низ призмата на компаративната анализа за Гоце Делчев и Павлос Мелас“. *Историја*, (Скопје, 2022).
- Љоровски Вамбаковски, Д. „Грчката вооружена акција во османлиска Македонија: дилеми и трансформации (1902-1904)“. *ГИНИ*, бр.1, (Скопје, 2018).
- Љоровски Вамбаковски, Д. „Дејноста на грчките ‘Македономахи’ во османлиска Македонија: Меѓу националниот мит и историската реалност“, *Историја*, (Скопје, 2021).
- Michalopoulos, G. *Political parties, irredentism and the Foreign Ministry: Greece and Macedonia 1878-1910*. University of Oxford, (2013).
- Μαζαρακης, Ι. Κ. (Ατιαν). *Ο μακεδονικός αγώνας*. εκ. Δωδωνη, (Αθίνα, 1981).
- Μαρκεζίνη, Σπ. Β. *Πολιτική ιστορία της νεωτερας Ελλάδος 1828 – 1964*. (Αтиνα, 1966).
- Μελα, Ν. *Παυλος Μελας; Βιογραφία απο διηγησεις, αναμνησεις, γραμματα δικα του και αλλω*. (Αθίνα, 1926).
- Μοδης, Γ. Χ. *Ο Μακεδονικός αγών και η νεωτερη μακεδονική ιστορία*, Θεσσαλονικη. (2007).
- Μουσείο Μακεδονικού αγώνα. *Φθινοπωρο του 1904 στη Μακεδονια; Το ανεκδοτο ημερολογιο του Μακεδονομαχου Ευθυμιο Καουδη*. Εισαγωγή-Επιμελεια: Βασίλης Κ. Γουναρης, (Θεσσαλονικη, 1992).

- Μουσείο Μακεδονικού αγώνα. *Οι απαρχές του Μακεδονικού αγώνα (1903-1904); 100 έγγραφα από το Αρχείο του Υπουργείου των Εξωτερικών της Ελλάδος*. (Θεσσαλονίκη, 1996).
- Нягулов, Б. „Деконструкции на митове от националните истории: България и Румъния в сравнителен контекст“. *История, митология, политика*, (София, 2010).
- Ο Μακεδονικός αγών και τα εις Θρακην γεγονότα. Γενικόν επιτελείον στρατού; Διευθυνσίς ιστορίας στρατού, (Αθήναι, 1979).
- Παπασταματή, Π. „Ο οπλαρχηγός καπέταν Λακής Πυρζάς“. περ. *Αριστοτέλης*, τευ. 20, (Φλώρινα, μαρτίος-απρίλιος, 1960).
- Трайкова, В. „Към възприемане на андартската идея – първи стъпки на гръкото правителство и македонския комитет (декември 1903 – май 1904 г.)“. *Исторически преглед*, км. 3-4, (2002).
- Τσοντου-Βαρδά, Γ. *Ο Μακεδονικός Αγών, Ημερολόγιο 1907*. Τομος Β2, Εισαγωγή-επιμέλεια-σχολία Γιώργος Πετσιβας, (Αθήνα, 2003).
- Χοτζίδης, Α. Α. *Ευθυμιος Καουδης, Ένας κρητικός αγωνίζεται για τη Μακεδονία: Απομνημονεύματα (1903-1907)*. Μουσείο Μακεδονικού Αγώνα, (Θεσσαλονίκη, 1996).
- Ψύλλακη, Σ. *Οθωμανικοί Σταβλοι ιππικού στο στρατοπέδο Παύλου Μελά*. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, (2013).

НАПИСИ ВО ВЕСНИЦИ И ЕЛЕКТРОНСКИ СПИСАНИЈА

- Ελευθερος ανθρωπος (Αθήναι), 4.8.1931, 4.
- Ελευθεροτυπία, 10. 10. 2004, Κωστόπουλος, Τ. „Ποιος σκότωσε τον Παύλο Μελά“.
- Εμπρος (εν Αθηναις), Τρίτη, 19 οκτωμβρίου, 1904, 1, „Ηρωικός θάνατος του ανθυπολοχαγού Μελά: Πως εφονευθη εις την Μακεδονίαν“.
- Η Εφημερίδα των Συντακτων, 14.10.2018, Κωστόπουλος, Τ. „Ο αληθινός Παύλος Μελάς“.
- Η Καθημερινή, 17.10.2004, Γουνάρης, Β. „Το μοιραίο δεκάημερο“.
- Σκριπ (εν Αθηναις), Τρίτη, 19 οκτωμβρίου, 1904, „Φονος ελληνος αξιωματικου εν Μακεδονία“.
- http://www.museumsofmacedonia.gr/History_And_War/Pavlos_Melas_Kastoria.html.

Dimitar LJOROVSKI-VAMVAKOVSKI
dljorovski@yahoo.com

WHO KILLED PAVLOS MELAS? THE MAKING OF A NATIONAL HERO

(summary)

In the Greek national historical narrative about the myth of the hero Pavlos Melas, from the moment of his murder, the possibility of critical research and analysis of the historical sources and the circumstances of his national activities in Ottoman Macedonia has been excluded. The construction of the symbolic image of a

national hero and the role that national mythology ascribes to Melas had practical goals for the development of Greek society, especially in the creation national cohesion in Greek Macedonia among various communities based on ethnic identity, language, culture and tradition. From a methodological point of view, the myth of the “national hero Melas” was perfectly shaped by the Greek state and national institutions. However, in recent decades, modern historiography has increasingly focused on his life and work, as well as on the place and role of his national myth through a critical analysis of primary and historiographical material, a multidisciplinary approach to the question, and the use of contemporary theories on nationalism. Hence, the reinterpretation of Melas's history reveals many new aspects of his life and activities in Ottoman Macedonia, which, naturally, are not in line with the national narrative in Greek historiography.

Regarding the question of his murder, it remains an enigma to some extent despite new historical insights and methodological approaches in research. This is primarily due to the obvious silence of certain details and discrepancies in the testimonies of direct witnesses to this event, which in itself further fuels doubts about the circumstances surrounding the murder of Melas. On this issue, everyone connected to Melas's mission in Ottoman Macedonia had their own version, which further produced a terrain of numerous rumors and half-truths. However, one thing is clear: such an approach to research and analysis cannot in any way correlate with the constructed national myth of the hero Pavlos Melas. Simply put, in that myth, there is no place for the bullet of Pirzas or the knife of Dinas. Furthermore, the possibility that he was killed by local inhabitants of Ottoman Macedonia is a direct conflict with the use of the national myth of Melas in Greek Macedonia.

